

ziók. Ez a konzekvens prózapoétika tekintetében sikeres megoldásként is felfogható, ahogy a töredezettség, az üresség a kitöltés kontrasztjával együtt az írás befejezetlenségét, egy mű teljességének lehetetlenségét viszi színre. Paradox módon a fiktív író művelete sikertelen, de sikeresen kifejezi az írás, egy életmű lezárhatatlanságát. A lezárhatatlanságot erősíti az is, ahogy a beszédmód formailag az írottság érzetét kelti a rövid, kimért szintaktikai szerkezetekkel, a kötőszavak ritka használatával. A fiktív szerző kijelöli magának az írói szerepet, és reflektál a szöveg folyamatos írására, újírására. Mindeközben meglepően sokszor fordul elő a kimondás, a nyelv artikulálásának élőbeszédszerű alakzata. [Például: „márpedig erről beszélek”.] Az írás rögzítése és a mondás eseményszerűsége között feszülő paradoxon arra a veszélyre irányítja a figyelmet, hogy a *Kenesétől Kiskatóig* című rövidprózában megjelenő *A bolondok királya* című kötet újraolvasásához hasonlóan ellehetetlenül, vagy legalábbis az író által rögzített szöveg eltorzul az újbóli befogadás alkalmával.

A *Tambo* megtévesztő biografikus referencialitása, a koherenciát megtörni látszó, hiányt teremtő megoldások a kötet problémás pontjait villantják fel. Azonban ezek az elsöre dilemmát okozó technikák a szövegek előnyére fordulnak a nyelv és kulturalitás átmenetei, a beszédmód kivitelezése, az emlékezés, a szövegek performativitása, a szerző(k) pozicionálása, az írás reflektív kérdései irányából. Izgalmas példáját láthatjuk annak, amikor az életrajziség kijátszása a jelenlétteremtés javára szolgál. Az életmű korábbi köteteire való utalás pedig olyan üres foltokat alakít ki a *Tambo*-ban, amelyek a befogadó kitöltő aktivitására adhatnak alkalmat. (*Magyar Napló*)

ÁGOSTON ENIKŐ ANNA

Csomópontok

DEBRECZENI ATTILA: *SZÖVEGHÁLÓT FON AZ ESTVE. TANULMÁNYOK*

Monstruózus kötet Debreczeni Attila tanulmánykötete, mely huszonnégy 1995 és 2020 között született szöveget tartalmaz. Mivel a szerző inkább tekinthető monografikus alkatú tudósnak [eddigi önálló kötetei, most nem számítván a kritikai kiadásokat, egytől-egyig monográfiák voltak], így joggal tarthatjuk ezt a vállalkozást az elmúlt negyedszázad szakmai összegzésének. E pálya kereteit, ha tetszik, szélső értékeit az első és az utolsó szöveg jelöli ki. E két szöveg nemcsak az által lóg ki a kötet többi tanulmánya közül, hogy megjelenik bennük Debreczeni Attila személyes viszonyulása szakmájához, hanem az által is, hogy megmutatja, mihez képest értékelhetőek a kötet írásai. A bevezető a fiatalon elhunyt pályatárs, Borbély Szilárd irodalomtörténeti tevékenységét mutatja be. Ebben említi meg azt, hogy bizony Borbély számára sokszor szükséges bizonyult a filológus szerep [11.], s ennek is köszönhetjük azokat az inspiráló, az értelmezhetőség határait kutató különös és szellemes elemzéseket, melyek hosszabb távon inspirálóak lehetnek a korszak kutatói számára. Az utolsó esszé [*Tisztelet az elődöknek*] pedig a szerző debreceni egyetemi szobájában található könyvtári könyvbejegyzést idéz fel: Petrik Géza 1903-ban dedikálta monumentális bibliográfiájának egy példányát, s ironikusan bejegyezte az első kötetbe,

hogy éveken keresztül alig aludt, s még az ünnepnapjait is nagy művének áldozta. A bejegyzés persze ironikus (legalábbis remélem), mindenesetre egy másik szélső pontot mutat fel: a teljes filológiai alázatot. Ez a két szélső pont [a filológiából kitörő értelmezéskényszer és az értelmezést elkerülő aszketikus filológia] látszólag létrehozta értelmezés és filológia ellentétét. Csak látszólag. Debreczeni Attila ugyanis egész pályája során annak az előfeltételezésével tevékenykedett, hogy a filológia nem megelőzi az értelmezést, hanem a filológiai műveletek az értelmezés részei, s ily módon e két terület csak együtt és egymás összefüggéseiben létezhet. A kimért, nyugodt hangütés és világos érvezetés, mely a szövegek összességét jellemzi, erre a mértékletességre, az egyensúly keresésére vezethetőek vissza.

A kötetben vannak bizonyos csomópontok, melyek olykor egy-két tanulmányt fűznek össze, olykor vissza-visszatérnek. Ezek közül fogok nyolcat kiemelni.

1) A kötet egy műfaj, a pásztoridill értelmezésének kérdésével indul [„Pásztori Múza” a XVIII–XIX. század fordulóján]. A tanulmány azt a folyamatot mutatja be, ahogyan az idill műfaja elterjed a 18. század végi irodalomban, s amiként a Kazinczy Ferenc által fordított Gessner-idillek világa egyre inkább viszonyulási pont lesz. A gazdagon adatolt hatástörténeti vizsgálat arra fut ki, hogy míg Csokonai Vitéz Mihály belül tudott maradni a Kazinczy által kezdeményezett úton, addig Pálóczi Horváth Ádám – nyilván a populáris kultúra iránti vonzalmai okán – már túl is lépett a gessneri idillek körén. [Debreczeni csak felveti, de nem gondolja tovább azt a komoly kultúrszociológiai kérdést, hogy az alapvetően elitista, egy új elit létrehozását megcélzó neoklasszicista kultúra adaptálható-e egyáltalán a populáris kultúrában. Tovább lehetne vizsgálni, hogy milyen kísérletek történtek erre akár Pálóczi Horváthnál, akár Verseghy Ferencnél, akár Kis Jánosnál, akár Fazekas Mihálynál.] A következő tanulmány mintha emelné a tétet. Debreczeni Attila Radnóti Sándor nagyszerű Winckelmann-könyvéhez [*Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése*, 2010] fűz egy kommentárt. Amellett hoz fel megfontolandó érveket, hogy amiként a görög szobor lett Winckelmann nyomán a paradigmatisz képzőművészeti forma, úgy ennek irodalmi megfelelője az idill volt. Nyilván nem független e gondolat Friedrich Schillernek *A naiv és a szentimentális költészetéről* írott esszéjétől (1795), ahol ugyan az idill nem feltétlenül és kizárólagosan irodalmi forma, ám mégiscsak arról esik szó, hogy általa ragadható meg leginkább a modern [Schillernél szentimentális] ember vágyakozása arra, hogy a kultúrája miatt elvesztett természetességét a kultúrája által nyerhesse vissza. Ez a rövid kommentár Radnóti könyvéhez az előző tanulmány műfaj történeti megfontolásait általánosabb eszmétörténeti szinten fogalmazza újra.

2) Van egy másik tanulmány, amely egy jelentős szakmai teljesítményhez írott kommentárként született meg: Debreczeni Attila Nádasdy Ádám *Bánk bán*-fordításának egy helyéhez fűz megjegyzést [*Tantalosz, Endümion és Melinda*]. Voltaképpen egyetlen szó („vég-cél”) értelmezésénél időzik el, s ebből bontja ki a szöveg mögött megbúvó mitológiai vonatkozásokat – jelesül azt, hogy Bánk és Melinda viszonya, illetve ahogyan a két szereplő e viszonyról beszél, a Tantalosz- és Endümion-mítosz segítségével érthető meg. Szintén a rejtett mitológiai utalásokra mutat rá Vörösmarty Mihály *Remény és emlékezet* című költeményének elemzése: itt az Endümion-történet sejlik fel a szöveg mögött. Amellett, hogy a Vörösmarty-vers illetően értelmezésének komoly irodalomtörténeti tétje is van [hiszen – egybehangzóan Szilágyi Márton 2021-es

Vörösmarty-könyvével – az derül ki, hogy Vörösmarty lírája a 18. század költészete felől is megérthető, s Vörösmarty nem annyira megtörte, mint inkább folytatta a korábbi költészeti hagyományokat), ez a tanulmány is ahhoz a Schelling művészetfilozófiájából ismerős mítoszkritikai megközelítéshez kapcsolódik, miszerint a „mitológia minden művészet szükséges feltétele és első alapja” [idézte: 56.].

3) Vannak a kötetnek inkább eszmetörténeti jellegű tanulmányai. Debreczeni Attila korábbi könyvének [*Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, 2009] érdeklődése köszön vissza abban a két szövegben, melyek a nemzet problémájával foglalkoznak. Az egyik Dugonics András *Etelka* című regényének különböző változatait veti össze, s számot vet a regény műfaji [kulcsregényként való] olvashatóságával éppúgy, mint a mitológiaképzés kérdésével. Állítása, hogy a regény egymást követő változatai során egyre feszültebb a viszony a történeti emlékezet és a fiktív történet között, a következő, Batsányi János nemzetfogalmáról szóló tanulmány tükrében nyer általánosabb értelmet. Ez utóbbi szövegben [*Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi*] Debreczeni bemutatja a nemzetnek azt a katalógusszerűen felépülő fogalmi hálóját, amely a korszak nemzetkarakterológiai gondolkodását olyannyira jellemezte [itt ugyebár a nyelv csak a katalógus egyik eleme az öltözék, az ételek, a viselkedés stb. mellett]. Batsányi és kortársai [Etédi Soós Márton, Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek és mások] gondolkodásában ehhez szorosan kapcsolódik az a mentalitás, melyet Debreczeni idézett könyvében bontott ki, s melyet ő tudós hazafiságnak nevez. Ebben összekapcsolódnak a vitézi erények és a kultúra művelése, s így lesz kitüntetett jelentőségű nemzeti király Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás [e hagyományban mindig így: párban]. E leírást e tanulmányban Debreczeni Attila egy igen fontos megfigyeléssel egészíti ki: szerinte a visszavonás problémája (és az ehhez kapcsolódó narratív elemek) úgy épülnek be a katalógusba, hogy szűkítik az abban szerepeltethető lehetőségek körét, miközben az emlékezés maga egyre inkább reflektálttá válik. Ez azt jelenti, hogy a historizmus új nemzetfelfogása [S. Varga Pállal szólván: a hagyományközösségi paradigma] nem paradigmaticus fordulatként törli el a korábbi nemzetfelfogást, hanem a kora-újkori nemzetfogalmak saját logikájukon belül alakulnak át. Jelentős hozzájárulás ez a nemzetfogalom történetének etno-szimbolista leírásához.

4) A kötetben egy egész blokk foglalkozik Kazinczy Ferencsel. Az életmű bonyolultságára és átláthatatlanságára utal már a kötet belső ironikus címe is: *Kazinczy és Kazinczy*. Őt ugyanis nehéz megkerülni, s miként azt az itt található tanulmányok is bizonyítják, nem könnyű úgy nézni Kazinczyra (és kortársaira), hogy nem Kazinczyn keresztül, az ő nézőpontjából lássunk. Hogyan is jött létre ez a helyzet azon a közhehlyen túl, hogy a grafomán Kazinczy olyan mennyiségű (és igen jól megírt) szöveggel öntötte el kortársait, hogy folyton belé ütközünk? Debreczeni Attila a kérdésre többféle választ is ad. A Kazinczy-költészet kritikai kiadásának [2018] általa készített jegyzeteiben lévő tanulmány méretű kommentárok már korábban megmutattak valamit abból, hogy Kazinczy nemcsak folyamatosan változtatta szövegeit, hanem értelmezésekkel, olykor egymásnak is ellentmondó olvasási ajánlatokkal árasztotta el ismerőseit. A Kazinczy alkalmi költészetéről írott tanulmány [*Kazinczy, az alkalmi költő*] szisztematikusan veszi számba, hogy a Gelegenhetsgedichtéktől teoretikusan irtózó Kazinczy miként tartotta mégis elképzelhetőnek alkalmi versek írását. Ez az írás a *Daimón* című verset elemző tanulmánnyal együtt ezeket a jelenségeket sza-

badkőműves kulturális gyakorlatként értelmezik. Arról van szó, hogy a vers világába való belépés Kazinczy felfogásában valamiféle ihletett beavatottság, s így szükség van a közösségbe fogadás rituális gesztusaira is. Bár a „hermetikus referencialitás” fogalma nem biztos, hogy a legszerencsésebb a kulturális gyakorlat megragadására, az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a szabadkőművesség értelmezésében Debreczeni jóval túllép a szakirodalomban nem egyszer előforduló módszeren, amely megelégszik annak megállapításával, hogy az illető tagja volt-e valamely páholynek vagy sem. És – teszem hozzá – talán még ez sem volt szükséges ahhoz, hogy a „hermetikus referencialitás” technikája működhessen. Berzsényi Dániel, aki jelenlegi tudásunk szerint nem volt szabadkőműves, éppen a Kazinczynak írott ajánlóversében használta ezt a technikát, s oly sikerrel, hogy saját kortársai is felfigyeltek rá, hiszen ezen gúnyolódott már a *Mondolat* [1813] is, s Kölcsey Ferenc nevezetes kritikájában [1817] e verset is azok közé sorolta, „melyek hasonlítanak azon alakhoz, melyek a *Laterna magica* visszasugárzása által a falon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek” – azaz a jelentésük az érthetelenségig homályos. Mindez azt mutatja, hogy Kazinczy versíró technikája a kortársak számára is felismerhető volt – ám mivel Berzsényi kulcsot nem adott hozzá, ez esetben a beavatás is elmaradt.

5) A kötet minden egyes tanulmányáról elmondható, hogy elemzett szövegeinek, anyagának filológiai jellegű analízisét is elvégzi. Minden esetben alaposan körbejárja azt a hagyományt, ahogyan egy-egy irodalmi szöveg (változataival együtt vagy azok híján) megképződött. Vannak olyan szövegek, ahol a filológiai feltárás nem egyszerűen egy értelmezés előszobája, hanem magának a tanulmánynak a tétje is. A Fazekas-életművet feltérképező alapos, a kéziratokat is ismertető tanulmányban épp a teljes körű textológiai feltárás és az anyag teljes újrapozicionálása teszi lehetővé magát az értelmezést; a *Tövises és virágok* 1811-ben kiadott kötetének értelmezését megelőzi annak a bemutatása, hogy hogyan alakult ki ez a szöveg (mellesleg e kötetnek is hatásközéje volt a már emlegetett „hermetikus referencialitás”). És vannak Debreczeni Attila tanulmánykötetének olyan írásai is, ahol maga az archiválási gyakorlat lesz a vizsgálódás tárgya. Kazinczy ebből a szempontból külön figyelmet érdemel, amennyiben tudatosan hozta létre saját költészetének archívumát: rendezte iratait, másolta és témák szerint kiválogatta papírjait, gyűjtött kéziratokat másoktól, kivágatokat rendszerezett. Erre a kulturális gyakorlatra már Czifra Mariann Kazinczy-monográfiája is ráirányította a figyelmet [*Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, 2013], s folyik a Debreczeni Attila által vezetett kutatócsoportban a *Pandekták* sajtó alá rendezési munkája. Itt három tanulmány is a materiális filológiának ebbe az irányába tesz lépéseket [*Kazinczy emlékállító archívuma 1802–1803-ból; Kazinczy, a dokumentátor; „Szenczi Molnár Albert’ keze”*].

6) A Kazinczy-hagyaték vizsgálata során fogalmazza meg Debreczeni Attila azt a tézist, hogy Kazinczy valamiképpen saját maga muzeológusává vált [240–241.]. Mindez azt mutatja, hogy Kazinczyt rendkívüli mértékben érdekelt az emlékezet megőrzésének problémája. Különös emlékállító gesztusa volt Széphalom megalakítása. Olyan emlékhelyet kívánt létrehozni, mely mintegy garantálja saját maga és kulturális gyakorlatainak történeti megőrzését. Debreczeni Attila végigveszi a Széphalom-konceptió különböző megfogalmazásait, az ehhez kapcsolódó eltérő képzeteket [dicshalom, sírhalom, magyar Weimar]. Amennyiben ma itt áll a Magyar

Nyelv Múzeuma, Kazinczy emlékhelyet alapító törekvése sikerrel járt, ám – sok más tekintetben – a magyar Weimar mégsem jött itt létre. Ennek egyik oka talán az lehetett, hogy – miként Debreczeni elemzése is megmutatta – a hely létrehozása során, nyilván a pillanatnyi helyzet igényeinek megfelelően, igen sokféle képzet keveredett egymással. A Kazinczy-levelezés másik konstruált helye, afféle negatív emlékhelye: Debrecen. Természetesen Debrecen városa létezett Kazinczy előtt is, sőt viszonylag jól körvonalazható kulturális identitással rendelkezett. Jelentős iskolahelyként Debrecen mindig is jelentett valamit. Kazinczy nagy energiával vetette bele magát a debreceniség fogalmának újraalkotásába, s ezzel mintegy eltörölte a hely kulturális identitásának egyik lényeges vonását, ti. a különböző tudományos paradigmákra való nyitottságot. Miközben Kazinczy létrehozza a vaskalapos, kálvinista, ortológus Debrecent, éppen elfedi azt, ami talán a leginkább zavarta őt a debreceni kulturális hagyományokban: ha Csokonait vesszük példaként, akkor elfedi e költészet több regisztert megszólító sokszólamúságát. Persze ebben az esetben sem arról van szó, hogy Kazinczy egyetlen Debrecent talált volna ki: az itt olvasható nagyszabású tanulmány (*A debreceniség*) mindazon lehetőségeket átnézi, melyek során egy hely létrejön.

7) A debreceniségről írott tanulmány módszertanilag példaértékű. Úgy elemez egy vitát, hogy folyamatosan tekintetbe veszi, hogy ki mikor mit mondott kinek – azaz: azt a kommunikációs helyzetet, amelyben a beszédaktus történt. Debreczeni Attila folyamatosan figyel a tudás áramlásának kontextusaira, arra, hogy milyen nyilvánosság jut éppen információkhoz, s még arra is, hogy mely pontokon veszthetett el a történész információkat a feltételezhető szóbeli közlések ismeretének hiánya miatt. Mindez azt jelenti, hogy Debreczeni a történeti tudást filológiailag nyeri vissza. Amikor szövegeket elemez (és akkor itt essék szó a kötet verselemzéseiről), akkor is kapcsolódási pontokat keres, s az elemzett költeményeket más szövegek hálójában helyezi el. A Csokonai-elemzésekre (*A Magánossághoz; A Háfiz sírhalma*) ez éppúgy igaz, mint Fazekas Cs. *et F.* című költeményének olvasására.

8) Merthogy Debreczeni Attilát alapvetően a kapcsolódási pontok érdeklik. Különböző diskurzusok hálózatában helyezi el vizsgált tárgyát, s legyen szó műfaj-történetről, mítoszkritikáról, materiális filológiáról, eszmetörténetről, emlékhelyek megalkotásáról, vendégszövegek játékáról – ezek mind hálózatba rendeződnek. Az utolsó egység a digitális bölcsészet új kihívásaira adott reflexiókat tartalmaz. Ma már közhely, de talán nem árt hangsúlyozni, hogy a digitális filológia nem egyszerűen egy új, minden eddiginél hatékonyabb eszközt adott a filológus kezébe, hanem alapvetően változtatta meg a vizsgálat lehetséges fókuszát, sőt tárgyát magát is. A kötet címe [*Szövegahlót fon az estve*] ironikusan értelmezi e viszonyokat: egyfelől egy modern verssorba ért bele egy ismert Csokonai-címet, és így régi és új folytonosságát hangsúlyozza, másfelől e vendégszövegek mégiscsak átalakultak e játékban, s egy hálózat részei lesznek maguk is. Debreczeni Attila tanulmánykötetéből kirajzolódó pályaképe azt mutatja, hogy talán azért is lehet éppen ő az egyik legjelentősebb digitális bölcsészeti műhely vezetője, mert már eleve és mindenütt e kapcsolódási pontokat és hálózatosságot kutatta. [*Reciti*]

VADERNA GÁBOR